

Oudens, van de hand van respectievelijk P. J. Meertens (*Mededelingenblad van de sociaal-historische studiekring*, XX (1961) 14-16) en G. Taal (*Zeeuwsch Tijdschrift*, XXX (1980) 80-87), waarvan vooral het laatste op de eigenaardigheden van de persoon licht werpt. Bij zijn schets van de ontwikkeling der vakbeweging in Breda onderstreept Ten Teije dat nog in 1907 de meerderheid der organisaties niet-katholiek was (dus 'neutraal' of socialistisch). Vooral de sigarenmakers vormden in later jaren een socialistisch bolwerk. Toch meent hij dat de landelijke SDAP-leiding in feite tekortgeschoten is bij de propaganda in het zuiden des lands (hij signaleert zelfs met zoveel woorden 'betrekkelijk weinig daadkracht' daarbij, 168). Misschien houdt dit oordeel toch te weinig rekening met de tegenstand die juist in een provincie als Brabant werd ondervonden. Onjuist lijkt mij de aan het slot van het boek gegeven mening dat in socialistische kring religie 'niet enkel als bijzaak, maar impliciet vaak ook als minder-waardig werd beschouwd' (270). Van een partij wier Kamerfractie na 1901 onder zes leden twee predikanten telde en die tot ergernis van de vrijdenkers in haar midden godsdienstige gevoeligheden steeds ontzag, kan dit moeilijk staande worden gehouden. In Friesland zouden de christen-socialistische predikanten van de *Blijde Wereld* de SDAP zelfs aan een complete doorbraak 'avant la lettre' helpen, vóór 1914 reeds.

A. F. Meilink

H. van Setten, *In de schoot van het gezin. Opvoedingscondities in Nederlandse gezinnen in de twintigste eeuw* (Dissertatie Nijmegen; Nijmegen: SUN, 1987, 207 blz., f28,50, ISBN 90 6168 256 8).

Ruim een decennium geleden publiceerde Edward Shorter zijn baanbrekende studie *The Making of the Modern Family*. Er verscheen meteen een Nederlandse vertaling (*De wording van het moderne gezin* (1975)), die een groot debiet heeft gehad. Het boek heeft denkkelijk onder meer de aandacht van velen getrokken door de overzichtelijke theorie die Shorter verdedigde: eind achttiende eeuw is er een golf van gevoel over Europa geseoid die het intieme leven van grote groepen mensen fundamenteel veranderde en moderniseerde. In plaats van oude vormen van samenleven, begon nu een nieuw type huishouden aan een triomftocht door de Westerse wereld: het moderne burgerlijke gezin. Dit gezin heeft als kenmerken een zekere geslotenheid naar buiten, waardering voor privacy, scheiding van wonen en werken waardoor het gezin nog slechts een consumptieve eenheid is, een cultuur van huiselijkheid, gevoelens van romantiek, en een centrale plaats voor kind, opvoeding, moederliefde, pedagogische zorg.

In 1986 promoveerde de historicus Henk van Setten in Nijmegen op een proefschrift dat nauw aansluit bij Shorters aanpak. Ook Van Setten werkt met het concept van het moderne gezin gekenmerkt door bovengenoemde eigenschappen. Ook Van Setten ontwaart in de geschiedenis een opgaande lijn langs verschillende 'niveaus van moderniteit', zoals hij dat noemt. En ook in keuze en behandeling van bronnenmateriaal is de verwantschap tussen beide auteurs duidelijk.

Het boek van Van Setten is echter minder geslaagd dan zijn voorbeeld. Niet alleen maar omdat de prikkeling die onmiskenbaar uit kan gaan van een dergelijke modelmatige en finalistische benadering, bij een tweede kennismaking minder werkzaam is. Ook niet slechts omdat Shorter relatief onbekende stukjes verleden beschrijft met meer gevoel voor het

narratieve en het frappante. Maar vooral ook omdat Van Setten onvoldoende heeft weten te profiteren van kritische reacties op het werk van Shorter en ontwikkelingen binnen de gezinsgeschiedenis en de historische pedagogiek sinds 1975.

Ik wil mijn kritiek toelichten door met name te wijzen op de al te blijmoedige wijze waarop Van Setten een aantal begrippen hanteert, zonder die aan een kritisch onderzoek te onderwerpen. Deze zorgeloosheid verhindert Van Setten om de resultaten van zijn waardevol en naarstig bronnenonderzoek op een verantwoorde wijze te interpreteren en te presenteren. En dat is heel jammer. Laat ik — alvorens dit nader uit te werken — nog wat meer over de inhoud van deze studie zeggen.

Van Setten gaat uit van het reeds genoemde moderne gezinstype. Hij veronderstelt dat dit gezin in toenemende mate zich heeft verspreid onder de Nederlandse bevolking in de loop van de twintigste eeuw. Om deze hypothese te toetsen, deelt hij het Nederlandse volk in in drie sectoren (burgers, arbeiders, plattelanders), en probeert hij vast te stellen of in die onderscheiden volksdelen het moderne gezin in opkomst is (of tot voor kort was). Hij onderzoekt daarbij twee indicatoren voor genoemd proces. Ten eerste gaat zijn aandacht uit naar de mate waarin materiële voorwaarden aanwezig waren om een modern gezinsleven te kunnen leiden: welvaart, goede huisvesting, hygiëne, en dergelijke. Ten tweede maakt Van Setten gebruik van de 'oral-history'-methode om vast te stellen op grond van de herinneringen van verschillende groepen mensen (geboortig uit 1910, 1922, 1937, 1952 en 1964) of de opvoeding in de loop van onze eeuw inderdaad steeds meer het soort opvoeding werd dat bij een modern gezin hoort: warm, pedagogisch verantwoord, affectief, koesterend, zonder strenge tucht en dergelijke.

Het zal wel niemand verbazen dat Van Settens aanvankelijke vermoedens wel ongeveer uitkomen. En dat komt uiteraard doordat de uitkomst van te voren al in de gehanteerde begrippen verborgen was.

Immers hij begint ermee om een in onze moderne tijd wijdverbreid gezinstype 'het moderne gezin' te noemen. Vervolgens gaat hij onderzoeken of dat gezinstype zich in de moderne tijd wellicht wijd verbreid heeft, waarmee dan aangetoond wil zijn dat er een 'modernisering van het gezinsleven' in de loop van onze eeuw heeft plaatsgevonden. Dat had allemaal niet hoeven. Niet alleen is deze werkwijze 'begging the question', maar bovendien verduistert het ieder zicht op de geschiedenis van het moderne gezin. Woonruimteverdeling in een arbeiderskrot, opvoeding in een pluggenhut, sokken stoppen in een boerenkeuken ... in Van Settens benadering zijn dat geen interessante historische verschijnselen op zich, maar slechts ontkenningen van, of op z'n best mijlpalen op de weg naar het moderne burgerlijke gezin.

Met nog een tweede voorbeeld wil ik het bedoelde gebrek aan theoretische reflectie adstrueren. Hoewel Van Setten zijn onderzoek verricht heeft te midden van Nijmeegse pedagogen, lijkt hij niet veel van hun wetenschap opgestoken te hebben. Dat blijkt uit het zeer beperkte (en sterk normatieve) concept van 'opvoeding' dat de auteur gebruikt. 'Opvoeding' is hier gereduceerd tot affectieve, koesterende, intensieve, opzettelijke aandacht voor kinderen, waarbij begrippen als 'vrijheid', 'privacy voor het kind', 'zelfstandigheid' een cruciale rol spelen. Merkwaardig is vooral ook dat luxueuze materiële condities in deze studie opgevat worden als een noodzakelijke conditie om überhaupt van opvoeding te kunnen spreken. Het lijkt Van Setten uitgesloten dat in volslagen armoede en gebrek iets van zorg en aandacht voor kinderen gerealiseerd kan worden. Als ouders al geen goed belegde boterham aan het kind kunnen voorzetten, dan zullen ze het zeker wel nooit knuffelen, dus ook niet opvoeden,

zo zou de visie van de auteur samengevat kunnen worden. Dit beperkte en burgerlijke opvoedingsbegrip wordt dan gebruikt om alle opvoeding die niet behoort tot het moderne gezinstype, te veroordelen. Enige serieuze oriëntatie in (historisch-)pedagogische literatuur had de onderzoeker kunnen beschermen tegen dit soort vooroordelen, simplificaties en anachronismen.

Opmerkelijk — zeker voor een historicus — is in dit verband de behandeling van het verschijnsel kinderarbeid. Nauwelijks een poging om dit (weliswaar bijna universele, maar inderdaad niet moderne) fenomeen te duiden. Wel een parmantige veroordeling van die talloze ouders die hun kinderen arbeid laten verrichten en van vroegere wetenschappers die daar in moderne ogen onvoldoende de vinger tegen geheven hebben. Daarom krijgen we in dit proefschrift dan ook geen informatie over de plaats en betekenis van kinderarbeid in het gezinsleven, in de huishouding, in de kinderlijke ontwikkeling of in de opvoeding.

In het algemeen kan gezegd worden dat de auteur er mijns inziens onvoldoende in geslaagd is om afstand te nemen van zijn eigen nonnen en waarden. Welhaast op iedere pagina is de wereldbeschouwing van Van Setten nadrukkelijk aanwezig. Het genoemde begrip van 'opvoeding' maakt er deel van uit. Maar ook de neo-marxistische/feministische visie op het onderdrukkende burgerlijke gezin, merkwaardig genoeg gecombineerd met een warme waardering voor dat gezin in vergelijking met andere types. En verder de miskennis van religie en kerk, de geringschatting van volksopvoeders en filantropen uit vroeger tijden, de preoccupatie met begrippen als 'privacy', 'emancipatie', 'vrijheid', maar vooral ook de materialistische gelijkstelling van welvaart en welzijn. Een menswaardig bestaan is in Van Settens gedachtengang slechts mogelijk als er een goed loon verdiend wordt, een knappe woning ter beschikking staat, de overheid subsidies verleent, en dergelijke. Het zijn immers deze en dergelijke condities die in het proefschrift gepresenteerd worden als indicatoren voor het vóórkomen van het enige type gezin in welks schoot men gekoesterd kan worden.

Met name in het laatste hoofdstuk treft de lezer een aantal beschouwingen aan over het 'achterhoedegevecht' dat sommige politici nu nog voeren met hun 'cultureel reactionaire opvattingen' met betrekking tot het gezin, over de noodzaak van de introductie van computers in school en gezin, en over genetische manipulatie en co-ouderschap. Op zich zijn dat mijns inziens merendeels behartigenswaardige opmerkingen, maar ze zouden meer op hun plaats zijn in de — meermalen door Van Setten smalend aangehaalde — populaire opvoedingshandleidingen, dan in een historisch proefschrift.

We kunnen recentelijk beschikken over een aantal goede studies over het Nederlandse gezin. Ik denk aan de proefschriften van D. Haks, L. F. Groenendijk en A. de Regt. Ook is er sinds kort een — overigens nogal teleurstellend — overzichtswerk over vier eeuwen *Gezinsgeschiedenis* onder redactie van G. A. Kooy. De dissertatie van Van Setten vormt op deze produktie een nuttige aanvulling, met name qua vraagstelling, aanpak en bestudeerde periode. Van Setten heeft een goede en duidelijke schrijfstijl. Hij heeft noeste arbeid verricht in bibliotheken, waardoor hij werkelijk heel bijzondere studies (met name van de sociografen) boven tafel heeft gebracht. De wijze waarop hij deze heeft benut heeft geleid tot zeer informatieve passages. Het empirisch gedeelte van het proefschrift dat gebaseerd is op de vele interviews en enquêtes lijkt wat sober in verhouding tot de schat van gegevens die dat onderzoek moet hebben opgeleverd. Hopelijk wordt dit materiaal nog in ander historisch-pedagogisch onderzoek verder gebruikt.

J. C. Sturm

H. D. de Loor, *Nieuw Nederland loopt van stapel. De Oxford Groep in Nederland, een sociale beweging van het interbellum* (Kampen: J. H. Kok, 1986, vi + 288 blz., f39,50, ISBN 90 242 5349 7).

De schrijver, socioloog van professie, heeft door familieachtergrond bekendheid met de door hem behandelde beweging. Hij heeft mede kunnen putten uit het persoonlijk archief van ds. H. van Schothorst, een der prominente deelnemers aan de Oxford Groep hier te lande tot 1938, en uit dat van de Nederlandse Stichting voor Morele Herbewapening (de naam die de beweging op initiatief van haar voorganger Frank Buchman in genoemd jaar heeft aangenomen). Voorts heeft hij ook interviews gehad met deelnemers uit de tijd zelf. De Loor plaatst zijn onderzoek in het raam van bepaalde sociologische theorieën over sociale bewegingen, waarbij behalve het element van 'deprivatie' vooral dat van 'mobiliseren van hulpbronnen' door hem van veel belang geacht wordt. Van meer specifieke betekenis voor de Nederlandse situatie is de problematiek van de verzuiling, in welk zakje schrijver ook zijn duit deponert. Juist in deze materie stuit hij echter op de grenzen van dit al te populaire model.

De eigenlijke zuilenbouwende groeperingen, de rooms-katholieken en gereformeerden, waren voor de Oxford Groep tamelijk ongenaakbaar. De Loor vergaloppeert zich zodra hij de SDAP na 1922 als zuil presenteert met eigen instellingen als krant (van 1900 reeds), verzekeringsbank (van 1904), vakbond (van 1906). Alleen ten aanzien van de radio gaat het verhaal in dit geval enigszins op (25). En over het invloedrijke vrijzinnig protestantisme zegt hij zelf, wanneer hij voorzitter H. Faber van Eenheid door Democratie ten tonele voert: 'zulk een gezindheid verenigde zich niet in een echte zuil, had dat ook niet nodig' (29) en later gewaagt hij van 'het tamelijk broze verzuilingsmodel dat gaarne op de Nederlandse samenleving van het interbellum wordt gedrukt' (219). Het verzuilingsvoorbeeld van het overwegend 'linkse' Groningen, dat naar aanleiding van het optreden van Linthorst Homan in 1938-1939 aangevoerd wordt, is dan ook niet gelukkig gekozen (145, 151).

De gewezen lutherse predikant uit Pennsylvanie Buchman had, na deelgenomen te hebben aan evangelisatiecampagnes in India en China tijdens de eerste wereldoorlog, sinds 1922 met een klein team zijn eigen initiatieven ontplooid in diverse landen, waaronder ook Nederland. Het was de familie Van Heeckeren van Keil te De Steeg, die het eerste steunpunt bood voor wat de Oxford Groep zou worden. Vanaf 1928 was het huis van baron Van Wassenaer van Catwijck te Den Haag het centrale bureau. Het was dus een zeer elitaire kring waar Buchman via 'house-parties' ingang vond. De Van Wassenaers legden het contact met de 'upper middle class' Duinord-gemeente van ds. Creutzberg te Den Haag. Te Utrecht was de anti-barthiaanse hoogleraar in de theologie M. van Rhijn een vroege adept. Creutzberg introduceerde ook een vreemde eend in de bijt, het SDAP-kamerlid Duys, die er furore zou maken, maar de zaak in 1931 scherp karakteriseerde 'allemaal kapitalisten die het naderend onheil zien aankomen en zich nu geestelijk proberen in te dekken', 68). Naar het voorbeeld van Noorwegen, Denemarken, Zwitserland en Engeland nam ook in Nederland de beweging massale afmetingen aan met de manifestatie te Utrecht (Pinksteren 1937) onder de titel 'Nieuw Nederland loopt van stapel', waar meer dan 100.000 mensen werden getrokken. In mei 1938 zou Buchman zijn nieuwe leuze van 'Morele Herbewapening' lanceren, op een moment dat de internationale spanningen steeds meer stegen. Tijdens de Munchen-crisis vond de eerste wereld-assemblée te Interlaken plaats (september 1938), waar zeker geen waakzaamheid tegen Hitler-Duitsland verkondigd werd ... Elf Nederlandse prominenten, waaronder de vice-president van de Raad van State, deden een oproep in de geest van de